

پایان نامه کارشناسی ارشد

نسبت شرع و قانون در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دیدگاه آیت الله خامنه‌ای

فاطمه محمدی

آنچه خلاف شرع است اعتبار ندارد. ملاک قانون، شرع است. اگر واقعاً در قوانین نقصی داریم، از این بعد نقص را برطرف کنیم. (بیانات در دیدار با رئیس و مسئولان قوه قضائیه ۲۰/۶/۱۳۶۸)

استاد راهنما

دکتر مجتبی جاویدی

دانشکده الهیات و معارف اسلامی - بخش علوم قرآن و فقه

شهریور ۱۳۹۹

دانشکده الهیات و معارف اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته
الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

نسبت شرع و قانون در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر
دیدگاه آیت الله خامنه‌ای

به کوشش

فاطمه محمدی

استاد راهنما

دکتر مجتبی جاویدی

شهریور ۱۳۹۹

روزگار در هر کس
چو آینه است
چو آینه است
چو آینه است

به نام خدا

تعهدنامه

این جانب فاطمه محمدی به شماره دانشجویی ۹۶۳۱۵۷۴ دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد تأیید می‌کنم که این پایان‌نامه حاصل پژوهش خودم است و در مواردی که از منابع دیگران استفاده شده، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظهار می‌نمایم که تحقیق و موضوع پایان‌نامه‌ام تکراری نیست و موارد زیر را نیز تعهد می‌کنم:

۱- بدون کسب مجوز دانشگاه شیراز و اجازه از استاد راهنما، تمام یا قسمتی از دستاوردهای پایان‌نامه خود را در مجامع و رسانه‌های علمی اعم از همایش‌ها و مجلات داخلی و خارجی به صورت مکتوب یا غیرمکتوب منتشر ننمایم.

۲- اسامی افراد خارج از کمیته‌ی پایان‌نامه را بدون اجازه استاد راهنما به جمع نویسندگان مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه اضافه نکنم.

۳- از درج نشانی یا وابستگی کاری (affiliation) نویسندگان سازمان‌های دیگر (غیر از دانشگاه شیراز) در مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه بدون تأیید استاد راهنما اجتناب نمایم.

همه حقوق مادی و معنوی این اثر مطابق با آیین‌نامه مالکیت فکری، متعلق به دانشگاه شیراز است. چنانچه مبادرت به عملی خلاف این تعهدنامه محرز گردد، دانشگاه شیراز در هر زمان و به هر نحو مقتضی حق هرگونه اقدام قانونی را در استیفای حقوق خود دارد.

فاطمه محمدی

امضا و تاریخ: شهریور ۱۳۹۹

به نام خدا

نسبت شرع و قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران
با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

به کوشش
فاطمه محمدی

پایان‌نامه

ارائه شده به دانشگاه شیراز به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم
برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته

الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی کمیته پایان‌نامه، با درجه: عالی

دکتر مجتبی جابودی، استادیار بخش علوم قرآن و فقه (استاد راهنما)

دکترسید محمد هشتم بیرمولا، دانشیار بخش علوم قرآن و فقه (استاد مشاور)

دکتر مرزبانی رحیمی، دانشیار بخش علوم قرآن و فقه (داور متخصص داخلی)

شهریور ۱۳۹۹

این پایان نامه تقدیم می شود به:

غایب همیشه حاضر، خورشید عالم تاب دیدگان بشریت امام عصر (عج) و

روح بلند ملکوتی رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران امام خمینی (ره)

و مادر عزیزم که همیشه مشوق من در راه کسب علم بودند

سپاس‌گزاری

سپاس‌گزار از زحمات بی‌دریغ استاد بزرگوار دکتر مجتبی جاویدی
و کلیه اساتید بخش فقه و مبانی حقوق اسلامی که قریب هفت سال در حق بنده حق استادی
را ادا کردند.

چکیده

نسبت شرع و قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

به کوشش

فاطمه محمدی

ورود مدرنیته و مبانی حقوق عرفی همچون سوبرکتیویته موجب شد انسان فانی جایگزین خدای باقی گردد و او محور همه امور جهان قرار گیرد، به این ترتیب مدرنیته بر تمام امور از جمله قوانین سایه افکند و تأثیر خود را بر آنها گذاشت. مدرنیته منشأ و مبدأ همه امور را، انسان دانست و به این طریق در تقابل با قوانین و حقوق اسلامی که منشأ و سرچشمه قوانین را تنها ذات باری تعالی می‌دانست و کسی را جز خداوند شایسته وضع قوانین نمی‌دانست، قرار گرفت. در عصر حاضر، نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر شرع مقدس اسلام و حاکمیت الله و در تقابل با مدرنیته غربی به پیروزی رسید. در چنین شرایطی است که حساسیت انطباق قانون با شریعت اسلامی بیش از قبل در نظام‌سازی خود را نشان می‌دهد. پس از رحلت رهبرکبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی(ره)، آیت‌الله خامنه‌ای تداوم بخش رهبری در نظام جمهوری اسلامی شدند. به همین سبب جهت رسیدن به الگوی مطلوب نسبت شرع و قانون و عبور از وضع موجود به سمت وضع مطلوب، استفاده از راهکارهای ارائه شده برای اصلاح رابطه شرع و قانون به شرط همراهی تمام قوا و نیروی ملت می‌تواند نظام اسلامی را در جهت پیشبرد اهداف و ارائه یک الگوی مطلوب نظام قانون‌گذاری اسلامی یاری دهد. و ما را به نقطه‌ای از قانون‌گذاری برساند که قانونی درست مطابق با شریعت اسلام داشته باشیم و نه اینکه قوانین صرفاً مغایر با احکام شرع نباشند. با بالابردن ظرفیت عظیم فقه و ورود شرع در عرصه قانون‌گذاری و یاری عظیم قانون‌نویسان و اتحاد تمام قوا می‌توان نه تنها به این مهم یعنی انطباق قوانین با شریعت اسلامی بلکه به مرحله تمدن‌سازی اسلامی با توجه به سخنان و راهنمایی‌های آیت‌الله خامنه‌ای دست یافت.

واژگان کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، شرع، قانون، قانون‌گذاری، مطابقت

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات، تعاریف و مفاهیم..... ۱

- ۱-۱- مقدمه..... ۱
- ۲-۱- بیان مسئله..... ۲
- ۳-۱- اهداف..... ۵
- ۴-۱- سؤالات پژوهش..... ۵
- ۵-۱- پیشینه پژوهش..... ۵
- ۶-۱- روش تحقیق..... ۸
- ۷-۱- مفهوم قانون..... ۸
- ۱-۷-۱- ریشه لغوی قانون..... ۸
- ۲-۷-۱- ریشه اصطلاحی قانون..... ۹
- ۳-۷-۱- چالش حاکمیت شرع و حاکمیت قانون..... ۱۰
- ۸-۱- مفهوم شرع..... ۱۲
- ۹-۱- مفهوم جمهوری اسلامی..... ۱۴
- ۱۰-۱- مفهوم عدم مغایرت شرع با قانون..... ۱۵
- ۱۱-۱- مفهوم مطابقت شرع با قانون..... ۱۶
- ۱۲-۱- جمع بندی فصل اول..... ۱۷

فصل دوم: مقایسه مبانی قانون از دیدگاه حقوق اسلامی و حقوق عرفی..... ۱۹

- ۱-۲- مبانی حقوق اسلامی..... ۲۰
- ۱-۱-۲- مفهوم حق..... ۲۰
- ۱-۱-۲-۱- اقسام حقوق و اهمیت آن..... ۲۱
- ۱-۱-۲-۱-۱- حقوق تکوینی و تشریحی..... ۲۱
- ۲-۱-۱-۲-۱-۱- حقوق طبیعی و وضعی..... ۲۱
- ۳-۱-۱-۲-۱-۱- حقوق قانونی و اخلاقی..... ۲۲
- ۴-۱-۱-۲-۱-۱-۲- حقوق بالفعل و بالقوه..... ۲۲
- ۵-۱-۱-۲-۱-۱-۲- حق الله و حق الناس..... ۲۳

۲-۱-۲- مفهومی تکلیف	۲۳
۱-۲-۱-۲- نسبت میان حق و تکلیف	۲۳
۲-۲-۱-۲- منشأ حق و تکلیف	۲۶
۳-۱-۲- ضرورت و جایگاه قانون بشری در کنار قانون الهی (شرع)	۲۹
۴-۱-۲- دو رویکرد نسبت به قلمرو دین	۳۶
۱-۴-۱-۲- نظریه دین حداکثری	۳۶
۲-۴-۱-۲- نظریه دین حداقلی	۳۷
۳-۴-۱-۲- نقد نظریه حداقل در قلمرو فقه اسلامی	۳۹
۵-۱-۲- دو رویکرد نسبت به ورود حکومت در حوزه دین	۴۰
۱-۵-۱-۲- دلیل مخالفان اجرای احکام دینی توسط حکومت	۴۰
۱-۱-۵-۱-۲- عدم دخالت حکومت‌های دموکراتیک در امر دین	۴۰
۲-۱-۵-۱-۲- تولیت بردار نبودن دین	۴۱
۳-۱-۵-۱-۲- حق حاکمیت انسان بر سرنوشت خود	۴۱
۲-۵-۱-۲- دلایل موافقان اجرای احکام دینی توسط حکومت	۴۲
۱-۲-۵-۱-۲- دلیل نقلی	۴۲
۲-۲-۵-۱-۲- دلیل عقلی	۴۴
۳-۲-۵-۱-۲- نظر مختار	۴۵
۲-۲- مبانی حقوق عرفی	۴۶
۱-۲-۲- مدرنیته	۴۶
۲-۲-۲- سوپرکتیویته	۴۷
۳-۲-۲- اومانیسیم	۵۱
۴-۲-۲- سکولاریسم	۵۳
۵-۲-۲- لیبرالیسم	۵۳
۶-۲-۲- دموکراسی	۵۴
۷-۲-۲- راسیونالیسم	۵۵
۳-۲- تجلی اندیشه مدرن در باب قانون‌گذاری	۵۵
۱-۳-۲- توماس هابز	۵۶
۲-۳-۲- جان لاک	۵۷

۲-۳-۳- ژان ژاک روسو	۶۱
۲-۴- جمع بندی فصل دوم	۶۴
فصل سوم: نسبت شرع و قانون در کشور ایران	۶۷
۳-۱-۱- ارتباط شرع و قانون در دوران مشروطیت	۶۷
۳-۱-۱-۱- پیدایش مشروطیت در ایران	۷۰
۳-۱-۲- علامه میرزای نائینی و مشروطیت	۷۰
۳-۱-۳- شیخ فضل الله نوری و مشروطیت	۷۲
۳-۱-۳-۱- ضرورت تدوین قانون اساسی	۷۳
۳-۱-۳-۲- مفاد اصل طراز	۷۴
۳-۱-۳-۳- دیدگاه شیخ فضل الله نوری در خصوص قانون گذاری در اسلام	۷۵
۳-۱-۴- قانون مشروطه؛ مخالفان و موافقان	۷۸
۳-۱-۴-۱- مفهوم قانون از منظر شرعگرایان	۸۰
۳-۱-۴-۲- مفهوم قانون از منظر مشروطهخواهان	۸۱
۳-۱-۴-۳- مفهوم قانون از منظر تجددطلبان (جریان روشنفکری)	۸۲
۳-۱-۵- سه دیدگاه در خصوص نسبت شرع و قانون در عصر مشروطه	۸۴
۳-۱-۵-۱- قانون منافی شریعت	۸۴
۳-۱-۵-۲- قانون وسیله اجرای شرع	۸۴
۳-۱-۵-۳- قانون واقع در حوزه‌ی خارج از شرع	۸۵
۳-۲- نسبت شرع و قانون در وضعیت فعلی نظام جمهوری اسلامی	۸۶
۳-۲-۱- مبنای قانون گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران	۸۶
۳-۲-۲- بررسی رویکرد قانون ایران از جهت انطباق یا عدم مغایرت قانون با شرع	۸۸
۳-۲-۲-۱- چگونگی عملکرد شورای نگهبان در نظام جمهوری اسلامی ایران	۸۸
۳-۲-۲-۲- نظریه کفایت عدم مغایرت مقررات با موازین اسلامی	۹۰
۳-۲-۲-۳- لزوم انطباق مقررات با موازین اسلامی	۹۱
۳-۲-۲-۴- نظریه بینابین	۹۲
۳-۲-۳- مسئله کشف یا وضع قانون	۹۳

- ۳-۲-۴- اصول قانون اساسی ناظر بر ارتباط شرع و قانون ۹۵
- ۳-۲-۴-۱- اصل چهارم قانون اساسی ۹۵
- ۳-۲-۴-۲- اصل ۱۱۲ قانون اساسی ۹۶
- ۳-۲-۴-۳- نسبت اصل ۴ و ۱۱۲ قانون اساسی ۹۷
- ۳-۲-۴-۴- اصل ۱۶۷ قانون اساسی ۱۰۰
- ۳-۲-۴-۱- ادله موافقین تسری اصل ۱۶۷ به امور کیفری ۱۰۱
- ۳-۲-۴-۱-۱- مشروح مذاکرات قانون اساسی ۱۰۱
- ۳-۲-۴-۱-۲- ذکر اصل قانون اساسی در قوانین کیفری ۱۰۱
- ۳-۲-۴-۱-۳- اطلاق اصل ۱۶۷ قانون اساسی بر امور کیفری ۱۰۲
- ۳-۲-۴-۲- ادله موافقین تسری اصل ۱۶۷ به امور مدنی و نه کیفری ۱۰۲
- ۳-۲-۴-۱-۲- اصل ۳۶ قانون اساسی ۱۰۳
- ۳-۲-۴-۲-۲- تشتت آرای قضایی ۱۰۳
- ۳-۲-۴-۳-۲- قاعده قبح عقاب بلایان ۱۰۳
- ۳-۲-۴-۴-۲- اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها ۱۰۳
- ۳-۲-۴-۵-۲- قاعده درأ ۱۰۴
- ۳-۲-۴-۶-۲- تفسیر مضیق قوانین جزایی ۱۰۴
- ۳-۲-۴-۵- نظر مختار ۱۰۴
- ۳-۳- جمع بندی فصل سوم ۱۰۶

فصل چهارم: نسبت شرع و قانون در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای ۱۰۹

- ۴-۱- جایگاه قانون ۱۱۰
- ۴-۱-۱- جایگاه قانون اساسی ۱۱۱
- ۴-۱-۲- جایگاه مجلس شورای اسلامی ۱۱۲
- ۴-۱-۳- جایگاه شرع در نظر مقام معظم رهبری ۱۱۲
- ۴-۲- شیوه تقنین در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای ۱۱۵
- ۴-۱-۲- منابع قانون در نظر آیت‌الله خامنه‌ای ۱۱۵
- ۴-۱-۱-۲- شرع مقدس ۱۱۵
- ۴-۱-۲- عقل ۱۱۵

- ۱۱۶-۳-۱-۲-۴- فطرت ۱۱۶
- ۱۱۷-۳-۴- راهبردهای آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص الگوی مطلوب شرع و قانون ۱۱۷
- ۱۱۷-۱-۳-۴- اصلاح قوانین مغایر با احکام اسلامی ۱۱۷
- ۱۱۸-۲-۳-۴- ایفای نقش نخبگان علمی در سیاست‌گذاری و تقنین ۱۱۸
- ۱۱۹-۳-۳-۴- ایفای نقش حوزه‌ی علمیه در تقنین ۱۱۹
- ۱۱۹-۱-۳-۳-۴- تربیت انسان‌های شایسته برای نمایندگی مجلس ۱۱۹
- ۱۲۰-۲-۳-۳-۴- تهیه قوانین و مقررات اسلامی برای مجلس ۱۲۰
- ۱۲۰-۴-۳-۴- قانون‌گذاری بر اساس منابع شرع با روش اجتهادی ۱۲۰
- ۱-۴-۳-۴- استنباط قوانین از متون شرع در حوزه‌ی فردی و اجتماعی با شیوه
فقهتی ۱۲۱
- ۱۲۳-۲-۴-۳-۴- قانون‌گذاری بدون التقاط با تئوری‌های غربی ۱۲۳
- ۱۲۴-۴-۴- ادله لزوم تقنین بر طبق شرع ۱۲۴
- ۱۲۴-۱-۴-۴- اساس نظام جمهوری اسلامی ایران بر طاعت الهی ۱۲۴
- ۱۲۴-۲-۴-۴- هماهنگی تکوین (جهان آفرینش) با تشریح (شریعت الهی) ۱۲۴
- ۱۲۵-۳-۴-۴- شکست تئوری‌های شرق و غرب ۱۲۵
- ۱۲۵-۴-۴-۴- تحقق شعارهای والا ۱۲۵
- ۱۲۶-۵-۴-۴- قانون‌گذاری بر اساس جهان‌بینی توحیدی ۱۲۶
- ۱۲۷-۵-۴-۴- مشخصات حقوق اسلامی مبتنی بر شرع ۱۲۷
- ۱۲۷-۱-۵-۴- رأی مردم در چارچوب شرع ۱۲۷
- ۱۲۸-۲-۵-۴- امکان حفظ قالب با تغییر جهت ۱۲۸
- ۱۲۹-۶-۴-۴- الگوی مطلوب نسبت شرع و قانون در چارچوب تمدن‌سازی اسلامی ۱۲۹
- ۱۲۹-۱-۶-۴- تمدن‌سازی اسلامی ۱۲۹
- ۱۳۱-۲-۶-۴- تعریف تمدن اسلامی ۱۳۱
- ۱۳۳-۱-۲-۶-۴- مهمترین لوازم تمدن‌سازی اسلامی ۱۳۳
- ۲-۲-۶-۴- دیدگاه‌های موجود در خصوص جایگاه شرع در تمدن‌سازی
اسلامی ۱۳۴
- ۱۳۷-۷-۴- الگوی مطلوب قانون‌گذاری در نظام اسلامی ۱۳۷
- ۱۳۷-۱-۷-۴- مرحله جعل و تشریح احکام ۱۳۷

مرحله‌ی تبیین و تفسیر احکام	۱۳۸-۲-۷-۴
مرحله‌ی اجتهاد و استنباط احکام	۱۳۸-۳-۷-۴
اجتهاد تبیینی	۱۳۹-۱-۳-۷-۴
اجتهاد تطبیقی	۱۴۰-۲-۳-۷-۴
اجتهاد تنظیمی	۱۴۰-۳-۳-۷-۴
مرحله‌ی برنامه‌ریزی	۱۴۱-۴-۷-۴
لزوم تغییراتی در منطق اجتهاد شیعی	۱۴۲-۵-۷-۴
جمع بندی فصل چهارم	۱۴۲-۸-۴

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

منابع

فصل اول

کلیات، تعاریف و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

حکومت اسلامی در قبال اخلاق و فرهنگ و عدالت در جامعه نه تنها مسئول است بلکه این اهداف محور اصلی مسئولیت‌های او در ساماندهی به کلیه مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و روابط و فعالیت‌های موجود در جامعه است. در واقع حکومت اسلامی مؤظف است تا امور سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و علمی یک جامعه را به گونه‌ای سامان دهد که بستر ساز تحقق ارزش‌های اسلامی در آن حوزه‌ها و در نهایت زمینه‌ساز تحقق غایات اصلی حکومت اسلامی یعنی رشد و تعالی انسان‌ها و روابط انسانی عالم در مسیر قرب الهی باشند. جمهوری اسلامی ایران نیز پس از طی فراز و نشیب‌هایی و عبور از جنگ تحمیلی هشت ساله و مسیر پر پیچ و خم استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران و به دوش کشیدن بار سنگین هجمه‌ها و حمله‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی همین وظیفه را بر عهده دارد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار مذهب شیعه به عنوان دین رسمی در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز هدف برتر این نظام رویکرد حضور دین نه تنها در عرصه فردی بلکه در عرصه‌ی کلان خصوصاً در روح قوانین نظام اسلامی است. اما همانطور که شایسته حضور دین در عرصه قانون‌گذاری است هنوز به طور کامل محقق نشده است. این مهم با استفاده از حضور دین حداکثری و مطابقت قانون به طور کامل با شریعت قابل انجام است. در حال حاضر رویه‌ی اصلی قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران عدم مغایرت است یعنی چنانچه بر طبق اصول قانون اساسی قوانین مختلف و مغایر با شرع نباشند قابل تصویب هستند. آنچه پیداست برای تحقق یک نظام کامل اسلامی این امر کفایت نمی‌کند. بنابراین برای بهبود رابطه شرع و قانون ناگزیر هستیم روشی را پیش بگیریم که نه تنها عدم مغایرت بلکه قانون با شرع

باید مطابقت داشته باشد.

در این پژوهش با توجه به اهمیت نسبت شرع و قانون در جمهوری اسلامی ایران و نظر به اینکه در حال حاضر نحوه تصویب قوانین، صرفاً بر مبنای عدم مغایرت قوانین با شرع است صورت می‌گیرد، بر آن شدیم تا از راهکارهای آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر جمهوری اسلامی ایران، جهت کمک به حل مسئله و چگونگی انطباق قوانین با شریعت اسلامی در جهت پیشبرد نظام قانون‌گذاری از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب یاری جوئیم و آن تمدن اسلامی را که مدنظر ایشان است تعریف کرده و راه رسیدن به آن را نشان دهیم.

۱-۲- بیان مسئله

پیش از دوران مدرن برای استنباط احکام هیچ مانعی فراروی بیان حکم وجود نداشت، چرا که همواره در طول تاریخ، در صورتی که مقتضی بود حکمی استنباط گردد با استنباط بر منابع قرآن و سنت این امر به آسانی میسر بود. با پیدایش دوران مدرنیته تجلیات و فرآورده‌های آن به کشورهای مختلف جهان صادرگردید و تجلیات آن در ایران چه در علوم طبیعی و چه در علوم انسانی ورود کرد. در ابتدای دوران مدرنیسم نظریه قرارداد اجتماعی مطرح شد که بر مبنای کلی آن، قانون زاییده قرارداد اجتماعی بود و مشهورترین نظریه‌پرداز آن، ژان ژاک روسو را می‌توان نام برد. ژان ژاک روسو سومین متفکر قرارداد اجتماعی جدید پس از توماس هابز و جان لاک است. روسو همچون اسلاف خویش در پی قرارداد اجتماعی بوده است. وی معتقد است که انسان، آزاد و مختار آفریده شده است. مفاد قرارداد اجتماعی روسو، این است که، هر فرد شخص خود و تمام حقوق خویش را به مشارکت تحت هدایت عالی‌هی اراده‌ی عمومی قرار می‌دهد و هر عضوی چون بخش جدایی ناپذیرکل، در هدایت اجتماعی پذیرفته می‌شود. همه مردم، جزء هیئت حاکمه‌اند، هیئت حاکمه به مثابه قوه مقننه است و همه مردم باید درامر تقنین مشارکت کنند.

حق حاکمیت، تقسیم ناپذیر، غیرقابل واگذاری، مطلق و خطاناپذیر است، اما اراده‌ی عمومی ممکن است اشتباه نماید. قانون نیز قاعده عام‌الشمولی است که دارای موضوعی عام است. قانون باید با قوانین طبیعت مغایر نباشد. مهم‌ترین نکته اندیشه روسو، اهمیت اراده‌ی عمومی است. از نظر روسو هیئت مفتشی باید وجود داشته باشد که جامعه را از لحاظ افکار عمومی کنترل کند و از انحراف آن جلوگیری نماید. (کلانتریان: ۱۳۸۹: ۳۰) با روی کار آمدن قانون در جمهوری اسلامی ایران و قرار گرفتن آن در کنار شرع اسلام که پیشینه‌ی ورود آن به عهد پیامبر(ص) برمی‌گردد؛ همان دورانی که، دین اسلام در زمان پیامبر اکرم (ص) در سراسر جزیره‌العرب اشاعه یافت. ایران و شام که از نزدیک‌ترین کشورها به جزیره‌العرب بودند، بیش از سایر نقاط

نسبت شرع و قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

در کانون توجه مسلمانان بودند. مسلمانان توانستند در کمتر از بیست سال بخش وسیعی از ایران زمین را زیر سیطره اسلام بیاورند. زمانی که شریعت مقدس اسلام به ایران وارد گردید، جمع بسیاری از ایرانیان به اسلام گرویدند و تا آنجا به این شریعت مقدس وفادار ماندند که امروزه اسلام شیعی، دین رسمی کشور ایران است. (زمانی محجوب، ۱۳۸۸: ۱۲۲) در مواجهه با شرع و قانون دو برخورد صورت می‌گیرد: سیستم مطابقت قوانین و مقررات با موازین شرعی و سیستم عدم مغایرت. که در حال حاضر رویه عملکرد قانون اساسی کشور ما به صورت عدم مغایرت می‌باشد و این درحالیست که قانون اساسی از ظرفیت عملکرد به شکل مطابقت با موازین اسلامی نیز برخوردار می‌باشد. قانون اساسی در این زمینه بیش از هرامر دیگری وسواس نشان داده است و مهمترین اصل خویش را بدان اختصاص داده است: "کلیه قوانین و مقررات اسلامی و مدنی، جزائی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی، و غیر این‌ها باید براساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر با فقهای شورای نگهبان است." (اصل چهارم قانون اساسی). لحن و بیان به کارگرفته شده در این اصل به گونه‌ای است که این اصل خود را فصل الخطاب همه اصول قانون اساسی قرار داده است. کلیدی بودن این اصل در اظهارات اعضای مجلس خبرگان قانون اساسی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. بر این اساس مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی تصویب کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور مغایرت داشته باشد. (اصل هفتاد و دو قانون اساسی)

"تصمیمات شوراها نباید مخالف موازین دین اسلام باشد." (اصل یکصد و پنج قانون اساسی) در بند دوم اصل دوم "ایمان به وحی الهی و نقش بنیادین آن، در بیان قوانین" یکی از پایه‌های نظام جمهوری اسلامی ایران شمرده شده است. در بند شانزدهم از اصل سوم "تنظیم سیاست خارجی کشور براساس معیارهای اسلام" یکی از وظایف دولت قلمداد گردیده است. (جوان آراسته، ۱۳۸۵: ۱۱) اصول اخیر بر لزوم انطباق قوانین با موازین شرع اسلام دلالت دارند. تضمین حقوق زن با رعایت موازین اسلامی (اصل بیست و یک قانون اساسی) آزادی مطبوعات و نشریات به شرط عدم اخلال به مبانی اسلامی (اصل بیست و چهار قانون اساسی) آزادی احزاب، جمعیت‌ها و انجمن‌ها به شرط عدم نقض موازین اسلامی (اصل بیست و شش قانون اساسی) و برخی دیگر از اصول قانون اساسی به روشنی اثبات می‌کند که از نظر قانون‌گذار قانون اساسی، نه تنها قوانین و مقررات، بلکه همه امور با شرع مقدس اسلام نباید مخالف و مغایرتی داشته باشند. در ایران اولین مجلس شورای ملی در دوره مشروطه و در سال ۱۲۸۵ شمسی افتتاح گردید. محمدعلی شاه قاجار قبل از به پایان رسیدن مجلس، آن را به توپ بست. از اولین دوره مجلس تاکنون (فروردین ۱۳۹۸) صد و سیزده سال می‌گذرد. در مدت هفتاد و سه سال، قبل از انقلاب ۴۴ سال به مجلس شورای ملی و ۲۹ سال آن، به

مجلسین (شورای ملی و سنا) اختصاص یافته است. از سال ۱۳۵۹ تاکنون (مدت ۳۹ سال) قانون گذاری بر عهده مجلس شورای ملی است. حاصل ۱۱۳ سال قانون گذاری حدود ۵۵۰۰ مصوبه قبل از پیروزی انقلاب (از طریق مجلس شورای ملی و سنا)، حدود ۱۵۰۰ مصوبه را شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران و ۲۵۲۹ مصوبه تا اوایل خردادماه ۱۳۸۹ از طریق مجلس شورای ملی به تصویب رسیده است و اینگونه مصوبات در حکم قانون است. (نائینی، ۱۳۹۰: ۲۲۷) بحث تطبیق قانون اساسی با شرع از همان ابتدا در دوره مشروطیت مطرح بود و به خصوص در چند ماده از قانون، این مسئله صورت جدی تری به خود گرفت. لذا یک جلسه فوق العاده تشکیل شد که در آن عده‌ای از علما هم شرکت نمودند. شیخ فضل الله نوری از علمای مدعو این جلسه بود. (نجفی و فقیه حقانی، ۱۳۸۱: ۲۷۵)

هم قانون گذاری باید به خداوند انتساب داشته باشد و متصدی اجرای قانون را یا خداوند مستقیماً و از طریق وحی بیان کند که آیات راجع به قوانین اجتماعی بیان کننده آن هاست یا از طریق آنچه در بیانات پیامبر (ص) و ائمه معصومین در تبیین و تفسیر آیات بیان می‌گردد که بخشی از سنت را تشکیل می‌دهد. بخشی از این قوانین همیشگی و ثابت و تغییر ناپذیرند و بخشی از قوانین متغییر می‌باشند که تابع شرایط زمان و مکانی هستند و در عصر غیبت اختیار تعیین آن‌ها به کسانی داده شده است، که هم از نظر آشنایی به مکتب اسلام و هم از نظر تقوا و عدالت و آگاهی به مصالح جامعه به امام معصوم نزدیک‌ترند. نظریه فوق مبتنی بر یک سلسله اصول موضوعه است که اولین اصل عبارت است از: ضرورت قانون برای جامعه و دومین اصل اینکه قانون باید الهی باشد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۱۳۰)

اکنون پس از گذشت بیش از چهار دهه از تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نمایان شدن ضعف‌ها و قوت‌های آن، آنچه بیش از پیش اهمیت دارد، طراحی سیر حرکت، از نظام موجود به سمت نظام مطلوب برآمده از شریعت اسلام و نظام سازی اسلامی به منظور انطباق هر چه بیشتر ساختارهای حکومت اسلامی با آموزه های اسلامی می‌باشد. (کعبی و فتاحی: ۱۳۹۵: ۱۰۰) در نظام موجود فقهای شورای نگهبان متن قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی را با نظریات فقهی موجود مطابقت می‌دهند و در صورت اعلام عدم مغایرت مصوبات با شریعت اسلام، مصوبه‌ی مزبور لازم‌الاجرا تلقی می‌شود. شیوه‌ی موجود هر چند مبتنی بر اجتهاد است. مبتنی بر اجتهاد تطبیقی بوده و نقش استنباط احکام شرعی در آن حداقلی است و به عدم مغایرت مصوبات با شریعت مقدس اسلام کفایت می‌کند. در نتیجه می‌توان گفت که نقش اجتهاد به عنوان یکی از مراحل قانون گذاری در شریعت اسلام در جریان فعلی قانون گذاری، حداقلی بوده و با حرکت به سوی نظام مطلوب قانون گذاری که مبتنی بر اجتهاد پویاست فاصله دارد. (همان؛ ۱۱۳) از طرف دیگر ضرورت مهندسی قوانین بیان می‌دارد که قوانین و مقررات

نسبت شرع و قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

یک کشور باید با اصول نظام حقوقی آن کشور مخالف نباشد و آن‌ها را باید در پرتو نظریه‌های حقوقی اتخاذی، در آن کشور، طراحی و تفسیر کرد. (کریمیان، ۱۳۸۶: ۱۹۸) پس از سویی با قانونی مواجه‌ایم که زاینده مدرنیسم و برگرفته از قرارداد اجتماعی است و به عنوان قانون به کشور ارمغان آورده شد و به سنت راه یافت و از سوی دیگر گنجایشی که قانون اساسی برای انطباق قوانین با موازین اسلامی داراست. "جامعه دین‌مدار ایران با پشت سر گذاشتن جنگ و طی کردن موج سازندگی و اصلاحات، هم‌اکنون با عبور از ایده سازی و اشاعه آرمان انقلاب اسلامی در مقیاس جهانی به مرحله پی‌ریزی تمدن اسلامی رسیده است. در صورتی که ایجاد، هدایت و کنترل محیط اجتماعی همچنان تحت اختیار و سلطه مهندسی غیراسلامی باشد، تعارض بین مطلوبیت‌های آرمانی با شرایط عینی اجتماعی، موازنه قدرت را به نفع شرایط محیطی و عینی تغییر می‌دهد و عملاً هدایت جامعه را در اختیار فرهنگ بیگانه قرار خواهد داد." (رضایی، ۱۳۸۶: ۱۹۰)، به این ترتیب و در جهت انطباق قوانین شرعی با قوانین کشور و بررسی موضوع نسبت قانون و شرع و با استفاده از بیانات مقام معظم رهبری و تصحیح رابطه دین و قانون سعی در ارائه الگوی مطلوب برای به کارگرفتن حداکثری شرع در قوانین جمهوری اسلامی ایران خواهیم داشت.

۳-۱- اهداف

تعیین نسبت شرع و قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر مبانی اسلامی با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

۴-۱- سؤالات پژوهش

در این پژوهش سؤالات زیر مطرح است:

- ۱) قانون و قانون‌گرایی در حقوق عرفی بر چه مبنایی استوار است؟
- ۲) مبنای قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران چیست؟
- ۳) نسبت شرع و قانون مبتنی بر مبانی اسلامی با تأکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای چگونه ترسیم می‌گردد؟

۵-۱- پیشینه پژوهش

در بررسی ادبیات و پیشینه موضوع پژوهش مشخص گردید تاکنون هیچ رساله یا پایان‌نامه‌ای در موضوع مورد نظر ما تدوین نشده است. اما تعدادی کتاب و مقاله مشابه با موضوع به رشته تحریر درآمده است که به ترتیب تاریخ انتشار به آن می‌پردازیم: ابتدا به بررسی کتب در این

زمینه به ترتیب سال انتشار اشاره می‌کنیم. کتابی تحت عنوان "ولایت مطلقه، قانون اساسی و امام خمینی(ره)" (رنجبران، ۱۳۸۱) که در آن امام(ره) به مباحثی از ولایت مطلقه فقیه و قانون اساسی که مشتمل است بر موازین اسلامی زیر بنای نظام اسلامی، تعریف ولایت مطلقه فقیه، مواقع استفاده از اختیارات ولایت مطلقه پرداخته شده است. خصوصاً توجه امام(ره) به قوانین و مقررات از مباحث محوری این کتاب محسوب می‌شود، و مباحث دیگر کتاب در زمینه به کار-گیری قوانین و موازین اسلامی در امور قضایی، امور اجرایی، امور مالی، امور امنیتی در نظام جمهوری اسلامی می‌باشد.

کتاب دیگری تحت عنوان "مهندسی تمدن اسلامی (موانع و الزامات)" (رضایی، ۱۳۸۶) این اثر سعی می‌کند بخش کوچکی از نیازمندی‌های مهندسی تمدن اسلامی را تبیین کند و در برخی از ارزش‌های وارداتی بیگانه که بر نظام فکری جامعه سایه افکنده شده است، تردیدهایی جدی وارد کند. کتاب دیگر با عنوان "مبانی نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره)" (علی-عسکری، ۱۳۸۷) که در آن امام(ره) اصول و مبانی اعتقادی اسلامی، جهان بینی توحید، بعثت و نبوت، امامت، رهبری و تشیع، عدل الهی، جامعیت و جاودانگی قوانین اسلام، نفس اجتهاد و اقتضانات زمان در توسعه جامعه مدرن می‌پردازد و در مباحثی دیگر از قبیل اندیشه سیاسی اسلام که شامل موضوعاتی چون: اسلام و سیاست، حکومت دینی، جهان اسلام به سخن گفته می‌شود. کتاب دیگر "فقه و سیاست در ایران معاصر" (فیرحی، ۱۳۹۱) که حول محور ماهیت فقه سیاسی و روش‌شناسی فقه سیاسی با استفاده از منابع قرآن، سنت، اجماع، قیاس و اجتهاد می‌باشد. و مشتمل بر موضوعات دیگر همچون فقه شیعه و ماهیت امر سیاسی است. و در آخر آرای علامه نائینی در مورد فقه مشروطه را بیان می‌کند و به نتیجه‌گیری می‌پردازد. در اینجا به بررسی مقالات در حوزه مشابه با پژوهش می‌پردازیم: مقاله‌ای با نام "مسأله مغایرت قانون با قانون برتر در حقوق ایران" (آزمایش، ۱۳۵۱) در مورد مقایسه قانون عادی وارداتی غرب با قانون برتر که منظور قانون اساسی می‌باشد و در آخر مؤلف به نتیجه درستی نمی‌رسد. مقاله دیگر "واژه قانون و ورود آن به حقوق ایران" (فتحعلی زاده، ۱۳۸۱) در این مقاله ابتدا به معنی و مفهوم واژه قانون و مترادف آن منابع مختلف پرداخته شده است و سپس درباره چگونگی ورود این واژه در حقوق ایران بررسی گردیده است. مقاله بعد "شرع شورای نگهبان در برابر قانون مجلس" (کدیور، ۱۳۸۲) که طبق معمول بیشتر آثار به رابطه شورای نگهبان و مجلس چگونگی روند تصویب یک قانون در مجلس پرداخته است. مقاله دیگر "نسبت قانون و شریعت در اندیشه سیاسی میرزای نائینی" (درخشه، ۱۳۸۴) در مورد انقلاب مشروطیت از دیدگاه علامه نائینی است. مقاله دیگری با عنوان "نبوت، شریعت و قانون" (علی حسینی، ۱۳۸۵) در آن به بررسی تفاوت واژه‌های شریعت و قانون با استفاده از کتب معتبر تاریخی و لغوی پرداخته شده